

A testkultúra fejlődéstörténete, gazdasági és társadalmi hatásai

Wolfgang Behringer: A sport kultúrtörténete.

Az ókori olimpiáktól napjainkig.

(Fordította: Győri László.) Corvina, Budapest, 2014. 514 oldal.

A sport a mindennapi életünk szerves részévé vált, jelentősége nemcsak a kapcsolódásban, a szórakozásban és a játékban fogható meg, hanem a gazdasági és az üzleti életben is fontos szereppel bír. Ennek ellenére a sport általános történetével, társadalmi és gazdasági hatásaival foglalkozó, szintetizáló – magyar nyelvű – kötetek eddig hiányoztak a könyvtárak polcairól. A meglévők közül Kun László *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*¹ című, tankönyvnek szánt munkája érdemel leginkább említést, amelynek legújabb kiadása a kezdetektől 1990-ig ismerteti mélyrehatóan a testkultúra fejlődésének stációit, azonban hatásairól alig tesz említést. Magyarországon a sporttörténelem egy konkrét korszakával vagy egy sportággal foglalkozó történészek közül Kertész István és Szegedi Péter munkái érdemelnek még említést.²

Wolfgang Behringernek, a Saar-vidéki Egyetem történészprofesszorának 2012-ben látott napvilágot az eddigi kutatási eredményeit összefoglaló munkája.³ Az eredetileg német nyelvű kiadást 2014-ben fordították le magyarra, és a Corvina Kiadó gondozásában jelent meg a nagy érdeklődéssel várt írás. A kötet felelős szerkesztője Blaschtki Éva volt, aki Behringer írásait tekintve már jártaságot szerzett magának, hiszen 2010-ben magyarul megjelent, klímátörténettel foglalkozó munkáját⁴ is ő szerkesztette. A fordító, Győri László leginkább Günter Grass-fordításai által vált elismertté, ugyanakkor történeti munkák is viselik a keze nyomát. Hiányosság ugyanakkor, hogy egy ilyen fontos történeti kérdést tárgyaló könyvnek nincsen szaklektora. Ettől függetlenül a monográfia hiánypótló mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban, hiszen olyan összefoglaló munka még nem született, amely a testkultúra fejlődését széles társa-

¹ Kun László 1998: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Budapest.

² Például: Kertész István 1995: *Sport, pénz és csábítás az Olümposz alján. Szórakoztató háttérinformációk az ókori olimpiák világából*. Budapest; Kertész István 2002: *Az ókori olimpiai játékok története*. Budapest; Kertész István 2007: *A görög sport világa*. Budapest; Szegedi Péter 2014: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest; Szegedi Péter 2016: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest.

³ A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Behringer, Wolfgang 2012: *Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis ins 21. Jahrhundert*. München.

⁴ Behringer, Wolfgang 2010: *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Budapest.

dalmi, kulturális és gazdasági kontextusba helyezve annak komplex hatásait is ismertetné. A szerző a sporttörténések által eddig nem felhasznált, de döntő fontosságú forrásokat (levelezéseket, memoárokat, naplókat, számviteli könyveket, újságcikkeket stb.) is beemelt szintézisébe. Ily módon Behringer a változások mögött rejlő társadalmi hatásokat is vizsgálta, így jutva el a sport történetén keresztül annak kulturális manifesztációáig.

Wolfgang Behringer Magyarországon is jól ismert történész, a kortárs német történetírás egyik legjelentősebb alakja, akinek munkái nemcsak a szakmabeliek, hanem az átlagolvasók számára is érdekesek. Fő kutatási területe a kora újkori történelem, ezen belül kiemelten foglalkozik a bajor boszorkányüldözésekkel, a posta, illetve a klíma történetével. Relevánsabb munkái⁵ német vagy angol nyelven olvashatók, kivétel ez alól az itt elemzett kötet és a klíma kultúrtörténetével foglalkozó írása képez.

Érdekes módon a könyv megjelenését nem előzte meg előtanulmány, mivel Behringer korábbi fő kutatási területe nem a sport volt. A szerző e kötettel az ókori olimpiáktól kiindulva a testkultúra fejlődéstörténeti ívét kívánja bemutatni egészen a 20. századi, professzionizált modern sporttá válás folyamatáig. A tudományos kutatók a húszas évekig nem érdeklődtek e téma iránt, ekkor az antropológusok kezdtek ilyen jellegű terepmunkákat végezni, és az ő publikációikat követően került a téma néhány történész látókörébe. A sportnak a mai társadalomban játszott szerepe elvitathatatlan, ugyanakkor a történelemórákon és az egyetemi stúdiumokon meglehetősen marginálisan foglalkoznak csak vele. A könyv szerepe ezért is úttörő. Behringer kötetével „csupán” átfogó képet kíván adni a testkultúra fejlődéséről és annak hatásairól, amely a későbbiekben további sportágakkal és szempontokkal kiegészíthető és bővíthető.

A monográfia hét nagyobb részből áll, amelyek további alfejezetekre tagolódnak. Az első egészet (*Bevezetés, Csak semmi sport*) a szerző a témaválasztás indoklása mellett a módszertani keretek lefektetésére, illetve a „sport” kifejezés etimológiájára és definiálására szánja. Behringer itt pár ismert – főként – sport-szociológiai elméletére hagyatkozik, és először a sport és a játék közötti kapcsolatot boncolgatja. Fő kérdése: mióta létezik a sport? Erre aligha lehet mindenki által elfogadott választ adni, minthogy önmagában a fogalmat sem lehet könnyen meghatározni, hiszen a sport ma is gyors változásokon megy keresztül, amely a tömegsporttól a mozgáskorlátozottak sportjáig és a szabadidősportig

⁵ Behringer, Wolfgang 1990: *Thurn und Taxis. Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen*. München–Zürich; Behringer, Wolfgang 2003: *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Band 189.) Göttingen; Behringer, Wolfgang 2005: *Kulturelle Konsequenzen der „kleinen Eiszeit” / Cultural Consequences of the „Little Ice Age”*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Band 212.) Göttingen; Behringer, Wolfgang 2009: *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. (Beck'sche Reihe. Band 2082. C. H. Beck Wissen.) 5. Auflage, München; Behringer, Wolfgang – Clemens, Gabriele 2009: *Geschichte des Saarlandes*. (Beck'sche Reihe. Band 2612. C. H. Beck Wissen.) München.

nagymértékben kiszélesedett. Ezt pedig az olimpiai mottó: „citius, altius, fortius” (gyorsabban, magasabbra, erősebben) sem öleli fel már teljes egészében.

A második fejezetben (*Az ókori játékok*) az ókori gyökerekig visszamenően kezdődik az elemzés. Ezen belül – a könyv célkitűzését tekintve elfogadható módon – az ókori olümpiai játékok jelentik a lehangsúlyosabb elemet. Behringer számos ókori szerző ezzel kapcsolatos munkáiból idézve kívánja a rendezvény hátterét, szellemiségét és jelentőségét érzékeltetni. Majd – anakronisztikus módon – a Földközi-tenger térségének (Egyiptom és Kréta) az olimpiák előtti testkultúráját ismerteti. Így jutunk el a pánhellén időszakra, ahol fontosabb, mindmáig használt fogalmak is előkerülnek: agón, stadion, gümnosz, gümnaszion, hippodrom stb. E korszak eddig ismert kronologikus bemutatása helyett Behringer már itt is érezhetően a színpad mögött elrejtőző hatásokra koncentrálna. Ilyen például, hogy kitér egy új iparágra, a sportszergyártás kialakulásra, de azt is leírja, hogy a hellén világban milyen sok sportcélú épületet hoztak létre, amelyek látogatása nem korlátozódott meghatározott társadalmi rétegekre – Rómával ellentétben. A játékok pedig komoly helyi, illetve az összgörög kultúrához kapcsolódó identitástudatot teremtettek.

Róma esetében a szerző Iuvenalis „kenyeret és cirkuszt” elhíresült idézetével vezeti fel, hogy a játékok mennyire fontos szerepet játszottak a birodalom kultúrájának megértésében. Itt legfőképp – természetesen – a gladiátorviadatok és azok helyszínei, az amfiteátrumok (kiemelten a Colosseum), illetve a gladiátorsorsok (Spartacus) kerülnek reflektorfénybe. A véres küzdelmek a szórakoztatás célját szolgálták, amelynek élménye és az utána következő értékelő rituálja a nép számára a közösség összetartó erejét, a Rómához való tartozást jelentette. Ezért is terjedhettek el birodalomszerte a viadatok, és népszerűségük csökkenése párhuzamosan zajlott Róma hanyatlásával. A kereszténység megjelenésével, majd államvallássá emelkedésével a pogány kultuszok, így az ókori játékok is egyre inkább tiltás alá estek. Ez a Nyugatrómai Birodalomban hamar, míg keleten kis fáziskéséssel jelentette az ilyen jellegű rendezvények felszámolását. A szerző a fejezet végén – kitekintésként, de röviden és lényegre törően – Ázsia és Amerika ókori és középkori testkultúrájának fontosabb jelenségeit, illetve azok társadalmi és politikai jelentőségét taglalja.

A harmadik fejezet (*A középkori tornák*) első részében Behringer kiemeli, hogy a „keresztény középkorban” még nem létezett a modern értelemben vett szabadidő fogalma. Ugyanakkor olyan sok munkaszüneti nap (a vasárnapokon kívül körülbelül 50-65) volt, hogy – bár az egyház gyakran elutasította a testkultúra és szórakozás minden formáját – az embereknek volt idejük „sportolni”.⁶ E korszak egyik leghíresebb és leglátványosabb játékának a később sok irodalmi

⁶ Sport: A kifejezés etimológiailag a középgöngol *disport*-ból és az ófrancia *desport*-ból, illetve a *desporter* igéből vezethető le. Az ófrancia ige pedig a 'szórakozni' értelmű latin *de(s)portare* szóból ered. Ez szó szerint annyit jelent, hogy 'elvisz'. A *desporter* szó a franciában a 13. században jelent meg 'szórakoztatva lenni' jelentéssel. Majd átkerült az angolba, és az újkorban kezdtek el *sporterekről* beszélni, amely lerövidült az általános kifejezésként használt *sport* szóra.

és művészeti alkotás meghihetőjének számító, lovagi torna minősült. A rendezvény népszerűségét az sem árnyékolta be, hogy az 1095-ös clermonti zsinaton elrendelték az első tornatilalmat, ennek következtében a viadalon elesett lovagokat az egyház nem temette el megszentelt földbe. Ezt csak 1316-ban oldották fel, miután az új szabályoknak köszönhetően humánusabb lett a játék. Ennek legnépszerűbb eleme mindvégig a *tjost*, a kopjatörés volt. A tornákat gyakran kötötték össze a társadalom széles rétegeit megmozgató zenés és játékos udvari ünnepekkel, versenysorozatokkal. Ezenkívül is létezett azonban „sportélet”. Elsődleges szempont volt, hogy az egyes testkulturális jelenségek a harctéri felkészülést is szolgálják. Ennek függvényében a fegyvertelen játékokat, mint a korabeli labdarúgást mindinkább tiltották, szemben például az íjászattal. A lövészünnepek így lettek egyre rangosabb események, sokszor nemzetközi versenyekké fejlődtek. A rendezvények részeként megjelentek az általános sportversenyek is, ahol a társadalom számos csoportja számára adottak voltak a versengési lehetőségek. A nemesi társadalom a tornákat preferálta, a polgárság sportkultúrájának centrumát a lövészünnepek jelentették, de az egyszerű testkultúra is létezett ezek mellett, amelynek minden rendű és rangú ember életében helye volt. Az egyéni versenyek mellett voltak – brutális – csapatküzdelmek, mint a kőcsaták, ökölharok, tömegverekedések az alsó néprétegek körében. A labdarúgás (*soule*), illetve a tenisz (*jeu de paume*) elődje is ismert volt már ebben a korszakban. A leghíresebb vízisportnak a *regatta*⁷ számított. A szerző e helyütt már a téli sportok fejlődését is nagyító alá veszi. A középkor bemutatása II. Henrik 1559-es kopjatörés közbeni, francia politikai válsághoz vezető halálesetével zárul. Ebben a fejezetben már érezhető, hogy a szerző leginkább az Occident, a középkori keresztény nyugati világot helyezi munkája középpontjába.

A negyedik fejezetben (*A játékok reneszánsza*) a testhez való viszony megváltozásáról olvashatunk. A sporttörténészek szerint a modern sport a kora újkorban kezdett el kialakulni. A nyers testi erőt egyre inkább háttérbe szorította az ügyesség és az elegancia. A sportnak is megváltozott lassan a rendeltetése, egyre többször kapott szerepet a nevelésben és az oktatásban. Pietro Paolo Vergerio volt az első, aki a test szisztematikus edzésére kiterjedő nevelési programot adott közre. E korszak külön kedvezett a labdajátékok elterjedésének is. A humanisták antik világ felé érzett elkötelezettsége új oktatási reformok kezdeményezéséhez vezetett. Ezt követően egyre több iskolai tanrendben a szellemi oktatás mellé testedző gyakorlatokat vezettek be. A mozgás nemcsak az élvezetet szolgálta, hanem a henyélést is el kívánták kerülni általa, így a sport az illem- és viselkedéstankönyvekben is hamar helyet kapott. A sportorvoslás és a sportoktatás kezdetei is a reneszánszig nyúlnak vissza, amelyek már a modern sport alapjait képezték. A szerző célja itt egyértelműen annak érzékeltetése, hogy miként jelenik meg az (átlag)ember életének egyre nagyobb területén a testkultúra, és ott milyen változásokat idéz elő.

⁷ Regatta: a késő középkor és kora újkor leghíresebb vízi sportjainak egyike. Velencei eredetű szó, a hajók versenyének megjelölésére szolgál. A Velencei Köztársaság jellegzetes sportversenye volt.

Az ötödik fejezet (*A sport feltalálása*) a modern sport kibontakozásáról, a kereszténységtől való eltávolodásáról, intézményesüléséről és eltömegesedéséről szól. Ekkoriban tört utat magának több labdajáték is, mint a tenisz, a *pallone*⁸ és a labdarúgás. A szerző néhány „sportos” uralkodón keresztül mutatja be azt, hogy a korszakban mennyire fontossá válik a mozgás. VIII. Henrik például kora egyik legsportosabb királya volt, aki az íjazás, kardvívás, gerelyhajítás, birkózás, lovaglás és a *tjost* mellett akár tekézett vagy teniszezett is a téli időszakban, amelyhez a megfelelő sportlétesítményeket is megépíttette. Saját szórakoztatása mellett a testedzés egyre inkább mutatta a király alkalmasságát uralkodói feladatára. Sorra épültek a sportpályák, a labdaházak, a lovardák és az arénák. Megjelentek a fizetett edzők és sportolók. Az egyre nagyobb tét pedig megkívánta a bírók foglalkoztatását is. Az eltömegesedés leginkább a küzdősportokat érintette, amelyek közül kiemelkedett a bokszt, például Isaac Newton is aktív bokszoló volt. A tömegesedés és az információ iránti egyre nagyobb igények megszülték 1792-ben az első sportszaklapot, a – még a 20. században is megjelenő – *The Sporting Magazine*-t. A korszak végére érdekes módon a labdajátékok népszerűsége egyre inkább csökkent, és olyan kevés mozgást igénylő, polgári szórakozási formák léptek elő, mint például a biliárd. A biliárdasztal egyre szélesebb körben való elterjedése úgy biztosított gyakorlási lehetőséget, hogy az ember közben nem koszolta össze magát, ezáltal megőrizhette méltóságát. Végül a szerző e fejezetben az olimpiai eszme megjelenését és a játékok újkorba való átültetését ismerteti az 1859-es, első görög olimpiától egészen a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1894-es, párizsi megalapításáig. A fejezet végére egyértelművé válik az olvasó számára, hogy a testkultúra (sport) fogalma és tartalma az egész társadalmat és gazdaságot érintő gyökeres változáson ment keresztül az elemzett időszakban.

A hatodik, egyben leghosszabb fejezetben (*Korunk sportja*) Behringer a modern sportkultúrát kívánja összefoglalni. A korán iparosodó, dinamikusan fejlődő, liberális Anglia vált a modern sport vezető „hatalmává”. Ugyanakkor a technikai haladás a testkultúra fejlődését is jelentősen befolyásolta. Az egyik fontos változás, hogy jelentősen emelkedett a sportágak száma. A másik, hogy a vasút és a polgári repülés megjelenésével egyre több nemzetközi versenyt rendeztek, illetve váltak elérhetővé ezek, így például világbajnokságokat is lehetett szervezni. A korszakban azonban egyértelműen az olimpiai játékok kerülnek rivaldafénybe. E rendezvények 1896-tól négyévenként (kivéve a háborús időszakokat) egyre nagyobb tömeget és egyre több országot mozgattak meg. A kötet érdeme, hogy a nyári mellett az 1924-től megrendezésre kerülő téli olimpiákról, az 1960-tól induló paralimpiákról és egyúttal a fogyatékkal élők sportjáról is beszél. A nyári játékok szerepelnek – természetesen – a legnagyobb terjedelemben a könyvben, amelyekről gyakorlatilag a 2012-es londoni olimpiáig sok érdekeset olvashatunk, kiemelve például a nők szereplését, a maratoni futás respektjét,

⁸ Pallone: nagy labdával játszott sportok gyűjtőfogalma, amely egy idő után differenciálódott: a *calcio* lett a labdarúgás, a *pallone* a röplabda.

a játékok elüzletiesedését, a hagyományos mellett új sportágak megjelenését stb. A szerző a fejezet további részében a közelmúlt sporttal kapcsolatos fejleményeit és jelenségeit mutatja be. A hangsúly egyértelműen azon sportágakra (labdarúgás, boks, atlétika) esik, amelyek a társadalom szélesebb rétegeinek érdeklődését felkeltik, főként annak következtében, hogy a globalizáció vívmányaként a rádió és a televízió már az átlagember lakásába is elviszi ezeket az eseményeket. Behringer elemzi a modern sport elüzletiesedését, annak hatásait és az élsportolók fizetéseit. A könyv célja itt a sport gazdasági életben betöltött jelenkori szerepének, ezenfelül pedig a mindennapokat, az életmódot, a mentalitást és a társadalmat formáló hatásainak egy-egy kiragadott példán keresztül való érzékeltetése. A (tömeg)sport mára beleivódott az átlagemberek életébe, hiszen aktív rekreációként a testmozgás egyre inkább vonzóvá vált mindenki számára, ugyanakkor extrém formájában (például: alpinizmus) már az emberi teljesítőképesség határát súrolja.

A hetedik egységben (*Mi a sport?*) Behringer ismét visszatér kiinduló kérdéséhez: mi a sport valójában? Ennek megválaszolását azonban a sport változásának gyorsasága jócskán megnehezíti, így végül definíciót nem kapunk. Egy dolog viszont biztos: a sport mára nem merül ki a rekordhajhászásban és teljesítményörületben, hanem része az átlagember testkultúrája és rekreációja is! A könyv végén a szerző kitalált hagyományokkal, sportmetaforák magyarázatával, illetve a sport, a politika és az élvezet összefüggéseivel újabb perspektívákba helyezi a terminológiát.

A monográfia egyértelműen hiánypótlónak tekinthető, hiszen magyarul még nem lehetett a sport történetét átfogó, tágabb értelmezésbe helyező, annak társadalmi és gazdasági hatásait vizsgáló, szintetizáló munkát olvasni. Hiányérzetem főként abból fakad, hogy a leírás túlzottan a történelmi Nyugatra koncentrálnak (magyar vonatkozása is alig van a munkának), a szerző csak elvétve hagyja el e területet, pedig a címből nem erre következtethetnénk! Ez még akkor is igaz, ha Behringer egyértelműsíti a kutatás tárgyának meghatározásánál, hogy főként Németországban fellelhető forrásokat és szakirodalmakat használt fel. Néhol találunk – meglepő módon – a sportban naprakész tudású emberek számára feltűnő, komoly tárgyi tévedéseket⁹ is, amelyek kivédhetőek lettek volna egy szaklektori ellenőrzéssel ugyanúgy, mint – pár esetben – a német szövegből mereven, magyarázat nélkül átvett szófordulatok (például: „keresztény középkor”) esetén.

A könyv olvasását gazdag illusztrációs anyag teszi élvezetessé. A kötet logikusan és igényesen felépített, olvasmányos, szórakoztató munka. Megértését az sem nehezíti, hogy meglehetősen sok adatot, illetve számos szakkifejezést tartalmaz, amelyet a szerző az első előfordulásuknál mindig pontosan megmagyaráz. Kiemelendő továbbá, hogy bőséges, a visszakereshetőség szempontjából hasznos

⁹ Például a 303. oldalon Behringer az olimpiai érmek bevezetését az 1904-es Los Angeles-i játékokhoz köti. Ebben az évben azonban St. Louis-ban volt az olimpia! A 390. oldalon a szerző a sztárfocisták keresetének tárgyalásakor a Manchester City játékosának titulálja Philipp Lahmot, aki azonban az FC Bayern München labdarúgója.

névmutató és fejezetenként tagolt – főként angol és német nyelvű munkákat, de wikipédiás hivatkozásokat is tartalmazó – irodalomjegyzék is található benne.

Ha a kötetet összehasonlítjuk a Magyarországon korábban megjelent összefoglaló munkákkal, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy úttörőnek számít abban a tekintetben, hogy a sport történetét nem elszigetelt jelenségként tárgyalja, hanem annak komplex hatásait is érzékeltetni kívánja – gyakorlatilag – napjainkig. Hazai vonatkozásban Kun László – fentebb idézett – *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet* című munkáját azonban aligha helyettesítheti – mivel nyilván nem is tankönyvnek készült –, sokkal inkább annak kiegészítéseként és érdekességként ajánlható.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Wolfgang Behringer hiánypótló és élvezetes munkát tett le az asztalra, ami a sport fogalmát, történetét és jelentőségét újszerű nézőpontból világítja meg. A szerző tökéletesen bizonyítja, hogy a sport mennyire fontos szerepet játszott a modernizációban, és mára mennyire meghatározó eleme mindennapi életünknek. Behringer könyve a téma iránt érdeklődők számára kötelező olvasmány.

Horváth Csaba Sándor